

עד שהגבעול ייעשה שקוף

מחשבות על כתיבה כדרך

אֶת רְבוּנֵי רְאִיִּי בְּעֵין לְבִי.
אֶמְרָתִי: מִי אַתָּה? אֲמַר: אַתָּה.
(אל-חלאג', "הסופים" עמ' 251)

כתבתי ספר שירה. שמו ליטודגיה, ואני לומדת ממנו על עצמי. במבט ראשון נראים דברים אלה מוזרים, אבל למעשה הכתיבה מקדימה את ההבנה. אינני טוענת שאין תהליכים מודעים במהלך העבודה על השירים, ההפך הוא הנכון, אך השירים באים מן החושך. במילים אחרות: הכתיבה היא מקל הנחייה שלי. ובקצה המקל - עין מאירה. באזור המואר המשתרע מאחורי ניתן להתבונן רק בהפניית הראש לאחור. לפעמים עובר עלי הרבה זמן עד הבנתו של שיר שכתבתי.

תחום החקירה הוא כמובן אני עצמי. דבר אינו מעניין אותי בכתיבתי מעבר לגבולות עצמי. כפי שכותב אפלטון בפיידווס: "אינני יכול עדיין לדעת את עצמי, כדברי הכתובת שבדלפי. וכל עוד אינני יודע את זה מגוחך בעיני לחקור דברים שאינם קשורים אלי. לפיכך אינני מתעניין בדברים אלה וסומך על מה שמקובל לחשוב עליהם, וכאמור אינני חוקר אותם אלא את עצמי; דהיינו, האם אני היית פרא יותר רבגונית ויותר סוערת מטיפון (מפלצת בעלת מאה ראשים, ילידת האדמה, הוכנעה ע"י זאוס בעלייתו לשלטון) או אולי בעל חיים עדין יותר ופשוט יותר, שמטבעו נוטל חלק בגורל אלוהי כלשהו..." (עמ' 24; עברית: מרגלית פינקלברג).

הצל של יונג, אותו חלק פנימי שאין עליו בעלות של ה"אני". בשבילי החושך הוא התנאי להיוולדות מחדש. להיוולד מחדש הרבה ככל האפשר - זוהי משאלתי. לשם כך צריך גם לרופף אחיזה, אותה אחיזה מדומה ביש, לעמוד מול האין, למות.

כאשר שמעתי מפי איתי אהרה, מורי לפילוסופיה הודית בקורס מורים ליוגה, שבמיתולוגיה ההודית ישנם מאות סיפורי בריאה, והאחד אינו מוציא את השני, חשתי שחרור ושמחה גדולה. אם אני בוראת סיפורי בראשית שונים, הרי כולם אמיתיים, או שאף אחד מהם אינו אמיתי. שאלת האמת שלהם עוברת מן העובדה החיצונית לחוויה הפנימית. בקשתי היא כאמור שהגילוי יהיה החוויה המרכזית בחיי. גם מפני שהכתיבה מצילה אותי מן התהום חוזר והצל, ובכך היא דחף הישרדותי, אך גם מפני שהדרך עד כאן, האזור המואר מאחור, וזו העתידה להתגלות מלפנים, נראית לי נושא לחקירה מרתקת.

וכשאני מתבוננת בספר הזה, החמישי במספר, אני רואה רטרואקטיבית את הדרך שהובילה כתיבתי. אני מופתעת לגלות בה תמה אחת החוזרת ומופיעה, ובספר הזה היא מגיעה לדרגת הזיכרון הגבוהה ביותר עד כה. כדי להאירה, ברצוני לספר על שני אירועים פנימיים מכוננים בחיי. האחד הוא מגיל שלוש-עשרה בערך. יום אחד הלכתי לקחת את אחותי מן הגן, הסתכלתי בשמים, שהיו באמת יפים אז, תערובת עננים ושמש, ובהתרגשות נואשת נשבעתי לעצמי שלעולם לא אוותר על השלמות. לא ידעתי מהי השלמות שאני מבקשת (גם היום אינני יודעת), אבל לשלמות הזאת היו כמה שמות נוספים שגרמו לי תמיד להתרגשות עמוקה, תחושת סחרור ואובדן, כמו: האחד; האינסוף; הנצחי. כשלמדתי פילוסופיה, הבנתי שאלה מקצת מכינויי האלוהים. אך המושג "אלוהים" לא הבהיר אותם, לא העניק לי תחושה של "מציאת" דבר מה.

האירוע השני היה בשנה השנייה ללימודי. בדרך לאוניברסיטה, ליד שדה שהתחילו לבנות בו פיגום, עברה בי המחשבה שאם אביט מספיק זמן באובייקט כלשהו, גבעול עשב למשל, הוא ייעשה שקוף. כשסיפרתי על כך לאמי, היא הסתכלה בי בחרדה גדולה. בוודאי חשבה שאני יוצאת מדעתי. באותה תקופה היה לי חבר ללימודים, שאיתו שוחחתי הרבה על נושאים פילוסופיים. יום אחד הוא נעלם מן הקמפוס ושמעתי שאושפז במוסד לחולי נפש. קינאתי בו. דמיינתי שהוא הגיע לשקיפות הזאת. מאוד השתדלתי גם אני לצאת מדעתי, אבל לא הצלחתי, והמבט שלי, ככל שהתרכזתי, לא הפך מעולם גבעול עשב לשקוף. אבל היום אני מבינה יותר מה פשר השקיפות שאליה השתוקקתי. זוהי התשוקה לטרנסצנדנטי. השאלה הגדולה היא היכן הוא.

על נושאים פילוסופיים. יום אחד הוא נעלם מן הקמפוס ושמעתי שאושפז במוסד לחולי נפש. קינאתי בו. דמיינתי שהוא הגיע לשקיפות הזאת. מאוד השתדלתי גם אני לצאת מדעתי, אבל לא הצלחתי, והמבט שלי, ככל שהתרכזתי, לא הפך מעולם גבעול עשב לשקוף. אבל היום אני מבינה יותר מה פשר השקיפות שאליה השתוקקתי. זוהי התשוקה לטרנסצנדנטי. השאלה הגדולה היא היכן הוא.

או מה באמת לימד אותי על עצמי הספר שכתבתי? קודם כל, שהחיפוש אחר הטרנסצנדנטי הוא בי עצמי. אך מהו ה"עצמי" הזה?

כאן ברצוני להעמיד הבחנה, שרירותית אולי מבינה מושגית, בין פרטי לאישי.

בפרטי אני מתכוונת אל הווייתי הביוגרפית, אל גופי, תחושותי, רגשותי, הבית והילדות, הנתונים הפיזיים, הנפשיים, החברתיים וההיסטוריים המיוחדים שאל תוכם נולדתי; כל מה שעיצב אותי, תולדות משפחתי, השואה, הגנטיקה, הבחירות מדעת ושלא מדעת שעשו הורי, שעשיתי אני.

באישי אני מתכוונת לאיזשהו חלל, ריק (אני יודעת שאינני מסבירה דבר. אני יכולה רק לתאר). חלל זה הוא מקום השקיפות שאותה רציתי

צביה ליטבסקי

לקרוא בשם

הָזֶהוּ הַגֵּן שֶׁסָבְבוּהוּ אַרְבָּעָה נְהָרוֹת
 וְכוּ קָרָא מוֹלִידֵי בְשֵׁמוֹת לְכָל
 אֲשֶׁר סָבִיב
 וְלִי הוֹרִישׁ אֶת הַכָּאֵב
 לְקָרָא בְשֵׁם לְכָל אֲשֶׁר סָבִיב,
 הַשֵּׁם שֶׁאֵין מִמֶּנּוּ חוֹרָה אֶל כָּל
 אֲשֶׁר סָבִיב
 וְלִי הוֹרִישׁ אֶת הָעֲרָגָה לְהֵשִׁיב
 לְסוֹס אֶת הוֹד אֵימַת נַחְרוּ,
 לְאֲבָנִים דְּמִמְתָּן,
 לְהַתִּיר חֻקוֹת שֵׁם וְשָׁמַיִם,
 מוֹסְרוֹת הַכּוֹכָבִים

וְלִי הוֹרִישׁ אֶת מְקוֹמוֹ הַרִיק שֶׁל תְּוֹךְ
 בֵּינִי וְכָל אֲשֶׁר סָבִיב.
 הַתְּוֹךְ שֶׁבֵּינִי וּבֵינִי.
 הַתְּוֹךְ שֶׁאֵנִי.

(מתוך ליטורגיה)

2000, עמ' 26-27.

גם בועז נוימן, בספרו הנפלא ראיית העולם הנאצית, מוכיח שהנאצים, בשם עליונות הפעולה על הדיבור, ביקשו לבטל את הממד המטאפורי של השפה, כלומר, להמית אותה ככלי של ביטוי. ואולי כך ניתן להגדיר את הרוע: דיכוי התשוקה אל הטרנסצנדנטי.

אינני רוצה להעמיד קדימות של הטרנסצנדנטי על פני הנתפס בחושים, ברגש, בתבונה. אך מתוך ניסיוני, ומתוך כתיבת השירים האלה, מסתבר לי שהנחת יסוד זה כמקור המציאות (או תכליתה, או עיקרה...) חוסכת הרבה סבל מיותר. הטלת תשוקה זו על בן זוג, למשל, במתכונת האהבה הרומנטית, היא טעות. שום אדם (או כל תופעה אחרת) לא יכול להיות מושא מספק לתשוקה זו, האדירה וחסרת הממדים, כמו מושא האמיתי. ידיעה זו מניחה את התופעות במקומן הנכון בעולם, מאפשרת חיי יומיום טובים יותר. במילים אחרות: כל תופעה יכולה להיות מושא של התשוקה לטרנסצנדנטי, ברגע שהיא נפרצת אליו, מתחוררת אליו, מוארת דרכו.

השאיפה אל הנשגב איננה זהה לחוויה האסתטית. כך לימד אותנו קאנט. אנו חיים בתקופה שבה נתפסת שאיפה זו כנלעגת. צר לי על כך מאוד, ויש בי ציפייה שהדברים ישתנו, שהנשגב וייצוגיו יחזרו במלואם העשיר לתודעה וללשון. אין לי ספק ששינוי זה אכן יתרחש, מכוח תנודת המטוטלת ההיסטורית הגדולה שבין הקצוות.

כל זאת לימד אותי הספר שכתבתי.

בצורה כל כך מגוחכת ליצור. זה מקום השלמות, שלה נשבעתי אמונים כמו וסל לפיאודל שלו. זהו המקום של האחד, האינסופי והנצחי. הוא מצוי בתוכי, והוא בן השיח שלי, בספר הזה בעיקר.

מבחינה פסיכולוגית, זה אולי המקום הטראומטי שהותירה בי פגיעה שחוויתי עקב הנתונים הביוגרפיים. אך זה איננו הנושא המעניין בעיני. בשני ספרים, השני והרביעי, הקדשתי לא מעט לסיפורי הביוגרפי. ועל אף שאני אוהבת את הספרים האלה, ליוותה אותי תמיד אי נוחות מסוימת לגביהם, שעכשיו אני מבינה אותה יותר. הרי זו התביעה הפנימית העזה להשיל את הפרטי ככל האפשר למען האיש.

השיר ממהותו יוצר נקב הצצה אל הנצחי בתוך התופעה הקונקרטית, גבעול העשב למיניו. השיר הוא הסיכה המנקבת, המצמידה, כמו שמצמידים פרפר ללוח, את התופעה לאוניברסלי, את הסופי לאינסופי. איך זה נעשה? זהו סוד. זהו סוד גם לי עצמי. לפעמים האופן בו מתואר הקונקרטי, די בו על מנת להעמיד חוויה אוניברסלית, כך הוא בשירי הייקו, או למשל בשיר של אנקריאון, משורר יווני בן המאה השישית לפנה"ס:

אֶת קְלֵאוּבּוּלוֹס אֲנִי אוֹהֵב.

עַל קְלֵאוּבּוּלוֹס אֲנִי מִשְׁתַּגֵּעַ.

בְּקְלֵאוּבּוּלוֹס אֲנִי מֵבִיט וּמְבִיט. (עברית: אמיר אור)

ולפעמים זוהי מטאפורה בלתי ניתנת להתרה, שבשל חד פעמיותה היא מעצבת סיטואציה קונקרטית ואוניברסלית כאחד, כמו בשיר 'בלילות הסתיו' של דויד פוגל:

בְּמֶרְחֵק הַשְּׁחֹר

נִזְרָעוֹת דְּהָרוֹת סוֹסִים לֹא נִרְאִים

הַנִּמְסִים וְהוֹלְכִים.

אך בכל מקרה, השיר הוא אחדות מסתורית של החד פעמי ביותר עם הרחב והכולל ביותר. והמילים כאן מוגבלות מלמסור זאת. אפשר לתאר את הסוד הזה של היווצרות השיר (ושוב אני נוגעת כאן בנושא הבראשית) בהלך רוח מוסיקלי. רעיונות אינם חסרים, אך רעיון לא יוצר שיר. כשמתנגן לו ריתמוס כלשהו, ומילים מופיעות כאילו בריקוד, מתחילה יצירה. רק אז יכולה המודעות לבוא לעזרת הריקוד הזה, אך מוטב שתהיה מוגבלת ככל שניתן; שלא תצמצם את הריקוד להוראות כוריאוגרפיות, לדגם אפרירי כלשהו, אלא תאפשר לו את חד פעמיותו.

התשוקה לטרנסצנדנטי היא מטבע האדם. התשוקה הזאת היא יצר חיים. אין חיי תרבות בלעדית. אין משמעות בלעדית. כל המתכחש לה הוא אדם עצוב מאוד. לחסל אותה פירושו דיכוי. ברצוני לצטט כאן קטע מתוך המסה "בגבולות הרוח האנושית", מתוך הספר מעבר לאשמה וכפרה של ז'אן אקרי:

"אני זוכר שערב חורף אחד, כשגררנו את רגלינו אחרי העבודה לשוב אל המחנה..., צועדים בסך ברישול לקריאות ה"שמאל-ימין-שמאל" מורטות העצבים של הקפואים, משך את תשומת לבי, השד יודע למה, דגל שהתנופף לפני איזה מבנה לא גמור. "דומם בקור עומדות החומות, וברוח פועמים הדגלים" (שורותיו האחרונות של השיר המפורסם 'מחצית החיים' של פרדריך הלדרלין; עברית: מרדכי אבי שאול), מלמלתי לעצמי מוכנית, על דרך האסוציאציה. אחר כך חזרתי על הבית בקול מעט רם יותר, האונתי לצלילן של המילים, ניסיתי לחוש את המקצב, וציפיתי שישוב ויפיע הדפוס הרגשי והרוחני הקשור לגבי זה שנים עם השיר הזה של הלדרלין. לא-כלום. השיר קיפח את הטרנסצנדנטיות שלו, הוא לא חרג עוד מהמציאות. הוא עמד לו שם ושוב לא היה אלא אמירה עניינית: כך וכך, והקאפו צורח "שמאל", והמרק דליל וברוח פועמים הדגלים (עברית: יונתן גיראד; הוצ' עם עובד);